

Poznanie, ochrana, prezentácia nehnuteľného kultúrneho dedičstva na príklade pamiatok Bratislavy

Viera Obuchová

PhDr. Viera Obuchová, CSc.
Mestský ústav ochrany pamiatok v Bratislave
Uršulínska 9, 811 01 Bratislava
e-mail: obuchova@gmail.com

The knowledge of the history of a community and the structures it consists of is one of the prerequisites for an adequate protection of buildings as landmarks. This paper analyses several recent cases from Bratislava, where specific buildings have been proposed to be given the status of landmarks based on extensive archival and historical research. The paper also examines other cases mostly involving important industrial structures which, even despite their well-known and publicized cultural value, general potential for repurposing and a great number of similar scenarios in other countries, were not raised to the status of a landmark.

Key words

knowledge, protection, presentation, intangible cultural heritage, protected structures in Bratislava

Hmotné nehnuteľné kultúrne pamiatky – teda obytné domy, sakrálne objekty a iné budovy, ale aj drobná architektúra – sú tou časťou kultúrneho dedičstva, s ktorou sa široká verejnosť bezprostredne stretáva denno-denne. Aj v čase zjednocovania Európy je potrebné chrániť to, čo je pre danú krajinu, región, mesto či obec charakteristické, špecifické. Iba tak môžeme dúfať, že upútame a prídu turisti i odborníci za hodnotnými pamiatkami, ktoré nenájdu inde a zároveň odovzdáme ďalším generáciám to typické, jedinečné, naše, slovenské... V tom ma utvrdil aj môj posledný poznávací zájazd... V októbri 2012 som absolvovala cestu po západnej časti Albánska od severu až na juh ku gréckym hraniciam. Tam som si povedala, že turisti určite neprídu za ich plážami s megahotelmi vyrastajúcimi jeden vedľa druhého, podobajúce sa na naše sídliská ... Kvôli čomu sa však do Albánska oplatí cestovať, je nádherná príroda, miesta a pamiatky spojené s osobnosťami (Matka Tereza – Skadar, Skanderbeg, hrdina protitureckého odboja v 15. storočí – Kruje, Lezhe, Tirana...) a lokality UNESCO – Berat, Gjirokaster, Butrinti...¹

Je preto potrebné, a to je aj cieľom pamiatkarov na Mestskom ústave ochrany pamiatok v Bratislave, čo najlepšie *poznať* históriu mesta a jednotlivé objekty, pričom tie hodnotné *chrániť* tak, že sa dá podnet na ich vyhlásenie za národné kultúrne pamiatky, čím získajú štatút ochrany štátom. Nie v poslednom rade treba kultúrne pamiatky adekvátne *prezentovať* prostredníctvom odborných, ale aj populárnych príspevkov v masmédiách u nás i v zahraničí.

Príkladov na to, ako sme na základe archívno-historických a stavebno-historických výskumov spoznali pamiatkovo hodnotné objekty a dnes sú mnohé už chránenými kultúrnymi pamiatkami, respektíve pamätihodnosťami Bratislavy, by bolo

¹ OBUCHOVÁ, Viera. Neznáme Albánsko – pamiatky a múzeá. Rukopis autorky.

viac: napríklad deväť mlynov na potoku Vydrica, bratislavská Kalvária a krížová cesta z 18. storočia, protinapoleonské valy, druhý blumentálsky kostol, fara, škola, blumentálske cintoríny z 18. storočia a ďalšie.²

Lazaretská 9, uličná fasáda (foto: V. Obuchová, 2011)

Konkrétnejšie spomeniem len dva z posledných rokov:

Lazaretská 9: Dom z roku 1885 postavený podľa projektu Ignáca a Alexandra Feiglera pre Jozefa Könyökiho, zakladateľa Múzea mesta Bratislavy, sa mi podarilo identifikovať v roku 1999 na základe plánov uložených v Archíve mesta Bratislavy, ktoré neboli dovtedy známe, lokalizované a publikované. Na základe môjho článku o tomto dome v časopise *Pamiatky a múzeá* v roku 2000 sa podarilo vykonať inventarizáciu objektu, pri ktorej Ing. arch. Ivan Gojdič okrem iných pôvodných prvkov popísal aj štyri nástenné maľby v podbrání. Následne bol objekt Lazaretská 9 vyhlásený za kultúrnu pamiatku (KP).³

² *Zoznam pamätihodností MČ na území Bratislavy*. Bratislava : MÚOP, 2010 a *Celomestský zoznam pamätihodností Bratislavy*. Bratislava : MÚOP, 2011. In: www/muop.bratislava.sk/vismo [3. 1. 2013]; OBUCHOVÁ, Viera. Minulosť parku na Račianskom mýte – dva blumentálske cintoríny. In: *Hlas Nového Mesta*, 2011, roč. 21, č. 12, s. 18-19.

³ OBUCHOVÁ, Viera. Dom Jozefa Könyökiho. In: *Pamiatky a múzeá*, 2000, roč. 49, č. 1, s. 26-29; OBUCHOVÁ, Viera – JANOVIČKOVÁ, Marta. *Každodenný život a bývanie v Bratislave v 19. a 20. storočí*. Bratislava : Vydavateľstvo Alberta Marenčina PT, 2011, s. 44; KAČÍREK, Luboš. Učiteľ, pamiatkar a muzeológ Jozef Könyöki (1829 – 1900). In: *Nám i budoucím (muzejní, osvětová a vlastivědná činnost učitelů)*. Přerov : Muzeum Komenského 2007, s. 281-287.

Objekt na Továrenskej 10: Pôvodne to bol objekt továrne na výrobu papiera, neskôr súčasť továrne Klingerky – jediný zachovaný objekt z historického komplexu Klingerky. Klingerka, továreň na výrobu ľanového, konopného a jutového tovaru, bola založená v rokoch 1888 – 1889, keď majiteľ Henrich Klinger využil budovu staršej továrne na výrobu papiera, ktorá stála už v roku 1873. Objekt bol na základe návrhu vypracovanom pracovníkmi Mestského ústavu ochrany pamiatok (MÚOP) v Bratislave PhDr. V. Obuchovou, CSc. a PhDr. I. Štasselom v roku 2011 vyhlásený za KP. V súčasnosti je budova využívaná rôznymi firmami, napríklad HITECO, KONSEPTI, a vlastníkom je Centrum bývania.⁴

Továrenská 10, Klingerka (foto: V. Obuchová, 2011)

Žiaľ, viac je takých príkladov, keď sme na základe odborných poznatkov vedeli, že je potrebné chrániť dané objekty, navrhli sme ich za kultúrne pamiatky, ale kompetentné orgány ich neschválili s odôvodnením, že sa nepreukázali ich pamiatkové hodnoty – to je aj príklad Cvernovky. Zo štyroch najhodnotnejších objektov schválili len jeden, čím sa nepodarilo zachrániť celý areál, ale postupne sa asanovali jednotlivé vzácne objekty areálu textilky zo začiatku 20. storočia...⁵ V Rige, v textilke z roku 1859, v súčasnosti prerobenej na hotel, sme spali...⁶

⁴ OBUCHOVÁ, Viera – ŠTASSEL, Ivo. *Návrh na vyhlásenie nehnuteľnej veci za národnú kultúrnu pamiatku. Klingerova továreň, Továrenská 10, Bratislava*. Bratislava : MÚOP, apríl 2011.

⁵ ŠULCOVÁ Jana – OBUCHOVÁ, Viera – VAGENKNECHTOVÁ, Veronika. *Návrh na vyhlásenie nehnuteľnej veci za národnú kultúrnu pamiatku. Cvernovka, Páričkova 18, Bratislava*. Bratislava : MÚOP, november 2007.

⁶ OBUCHOVÁ, Viera. Priemyselné pamiatky Bratislavy – ich poznanie, ochrana, využitie z pohľadu historika – pamiatkara. In: *Zborník „Obnova kultúrneho dedičstva“*. Bratislava : Slovenská technická univerzita v Bratislave, Stavebná fakulta, Katedra architektúry, jún 2012, s. 138 a n.

Riga, bývalá textilka, dnes hotel (foto: V. Obuchová, 2011)

Zažila som tiež prípad, že úradník pamiatkovej inštitúcie nesprávne informoval vlastníkov o tom, že objekt nie je kultúrna pamiatka, hoci bol a následne bol objekt asanovaný a na jeho mieste postavený panelák – to je prípad robotníckeho domu z roku 1907 od A. Feiglera, ktorý stál na Riazanskej ceste.⁷

Stalo sa tiež to, že objekty boli zapísané ako kultúrne pamiatky, ale vlastníci ich nechali schátrať a potom požiadal Pamiatkový úrad o zrušenie pamiatkovej ochrany, čo mu bolo aj vyhovené – to je prípad skladov z rokov 1861 a 1887 jednej z najstarších tovární v Bratislave – tabakovej továrne z roku 1853 na Radlinského ulici. Žiaľ, neexistujú už ani sklady, hoci boli v roku 1997 pod číslom 11010/1-3 vyhlásené za národnú kultúrnu pamiatku (NKP), avšak keďže boli značne zdevastované, v roku 2007 boli vyňaté z Ústredného zoznamu pamiatkového fondu (ÚZPF) a ani objekty tejto „*kráľovskej uhorskej fabriky na cigary*“, továrne, ktorá v roku 1873 mala podľa J. Könyökiho 1 200 pracovníkov, prevažne žien, sa nepodarilo zachrániť. A je to o to smutnejšie, že v neďalekom Hainburgu budovu tabakovej továrne obnovili, pričom zachovali typické detaily továrne, a je v nej kultúrno-spoločenské centrum... Treba sa ísť pozrieť, ako sa dá zachrániť a využiť industriálna budova z konca 19. storočia... Žiaľ, v našom meste sa postupne objekty tabakovej továrne, v ktorých boli veľké výrobné haly rozdelené dvoma radmi liatinových stĺpov, asanovali...⁸

⁷ OBUCHOVÁ – JANOVIČKOVÁ, ref. 3, s. 126.

⁸ OBUCHOVÁ, Viera. *Priemyselná Bratislava*. Bratislava : Vydavateľstvo Alberta Marenčina PT, 2009, s. 148-153.

Tabaková továreň, Radlinského ulica

Niekedy sme my pamiatkari ani nestačili vyhlásiť objekty, ktoré sme mali vytypované na vyhlásenie za kultúrnu pamiatku, a už sa po obnove daného objektu, o ktorej sme ani netušili, zmenila fasáda, respektíve celý objekt, čím sa znehodnotil pôvodný zachovaný stav. Takýto prípad sa nám stal napríklad pri kasíne Dynamitky. Na šťastie, interiér zostal zachovaný a zrkadlová sála mohla byť vyhlásená za KP. Ani mnohí Bratislavčania často netušia, že okrem Zrkadlovej sály v Primaciálnom paláci máme v Bratislave ďalšiu zrkadlovú sálu.⁹

Aké dôležité je poznanie – ale nie ideologické, politicky usmernené – môžem dokumentovať napríklad na Ondrejskom cintoríne. Ten sa podľa uznesenia Národného výboru Bratislavy z rokov 1975 – 1976 mal premeniť na park, aby bolo štatisticky viac zelene na jedného obyvateľa. Preto sa odstránili obrubníky okolo hrobov a krypt, odstránili sa mreže, zasiala sa tráva. Odstránil sa pôvodný plný múr a nahradil sa perforovaným, čím sa mnohé umelecky hodnotné náhrobky zlikvidovali a nahradili iba typizovanými tabuľkami. Rozširovaniu komunikácie Vuka Karadžiča muselo ustúpiť 15 metrov z plochy cintorína, čím bola napríklad asanovaná kaplnková krypta Palugyayovcov... Hoci ako odborníčky sme vykonali výskum významných osobností a hodnotných náhrobkov Ondrejského cintorína a predostreli sme zoznam cca 150 osôb a asi 400 umelecky a architektonicky hodnotných náhrobkov, kompetentné úrady schválili podľa vtedajších socialistických princípov vhodné osobnosti (asi 10 hrobov) a iba cca 30 náhrobkov z tohto cintorína – vždy jedného reprezentanta nejakého typu, slohu... Žiaľ, tak už v reáli nemáme mnohé hroby, hrobové kaplnky a krypty významných šľachtických rodov, predstaviteľov monarchistických inštitúcií či cirkevných hodnostárov.¹⁰

⁹ OBUCHOVÁ, ref. 8, s. 198-200.

¹⁰ OBUCHOVÁ, Viera. *Ondrejský cintorín*. Bratislava : Vydavateľstvo PT Albert Marenčin, 2004.

Kasíno Dynamitky, v roku 1979 (foto: V. Kamenická,1979)

Aj napriek všetkému si myslím, že je dôležité robiť projekty pre žiakov základných a stredných škôl o pamiatkach, tak ako bola napríklad do roku 1989 súťaž organizovaná mestom Bratislava prostredníctvom Mestskej správy pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody „*Poznaj svoje mesto*“. Alebo napríklad v rokoch 1996 – 2004 som v rámci Nadácie pre záchranu kultúrneho dedičstva robila takýto projekt výučby o kultúrnom dedičstve pre bratislavské školy. V roku 2002 sme dokonca zorganizovali týždenné 1. medzinárodné stredo európske stretnutie mládeže o kultúrnom dedičstve, z ktorého existuje brožúrka v angličtine.¹¹

Aby takéto informácie mohli dostať žiaci napríklad na hodinách dejepisu, je potrebné dať informácie o pamiatkach, pamiatkovej starostlivosti a inštitúciách predovšetkým poslucháčom pedagogických škôl, najmä budúcim učiteľom dejepisu, aby vedeli, že sú aj alternatívne spôsoby vyučovania dejepisu, napríklad aj prostredníctvom pamiatok. V roku 2003 som preto počas môjho externého pôsobenia na Katedre histórie Pedagogickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave vypracovala a dala k dispozícii sylaby na voliteľný predmet *Pamiatková starostlivosť a pamiatky vo výučbe dejepisu*. V rámci voliteľného predmetu som jeden či dva semestre približovala poslucháčom v školskom roku 2003/2004 dejiny pamiatkovej starostlivosti, činnosť pracovníkov pamiatkových inštitúcií – archívno-historický, umelecko-historický, architektonický a archeologický výskum, dokumentáciu, evidenciu, prezentáciu a popularizáciu pamiatok. Samotní poslucháči tiež zo svojho regiónu spracovali nejakú pamiatku ako objekt vyučovania dejepisu.

¹¹ *World Heritage in Young Hands 1. Central European Meeting. Nadácia pre záchranu kultúrneho dedičstva*. Bratislava : Reprodruck, 2002.

**Ondrejský cintorín, náhrobok Lanfranconiovcov na novom mieste
(foto: V. Obuchová, 2011)**

Žiaľ, aj keď odborníci pamiatkari robia za minimálne finančné ohodnotenie všetko možné i nemožné, okrem už spomenutého treba ešte uviesť produkciu množstva článkov v novinách i časopisoch, v odborných periodikách i napísanie mnohých publikácií, mám pocit, že tí, ktorí o kultúrnom dedičstve u nás rozhodujú, tieto nové poznatky nepoznajú, respektíve ich neberú do úvahy. Riadia sa skôr ekonomickými a inými skutočnosťami, a tak v súčasnosti často prichádzame o nenahraditeľné objekty a komplexy. v Bratislave v poslednom čase prichádzame najmä o industriálnu architektúru, takže sa nám strácajú hmotné doklady dejín Bratislavy z druhej polovice 19. a zo začiatku 20. storočia. A čo je horšie, vyzerá to tak, že v budúcnosti to nebude o nič lepšie... Aspoň toľko pár postrehov na tému *Fenomén kultúrneho dedičstva v spoločnosti – dejiny , súčasný stav a perspektívy* z pohľadu historičky – pamiatkarky pracujúcej vyše 38 rokov na MÚOP v Bratislave...

Knowledge, Protection and Presentation of Intangible Cultural Heritage as Exemplified by Landmark-status Protected Structures in Bratislava

Summary

Intangible cultural heritage, such as residential homes, sacral buildings and other structures is one part of cultural heritage that the public engages with on the daily basis. Especially in our times when countries of Europe are getting closer and more alike, it is necessary to protect what is unique about our nations, regions, cities and communities. This is the only way to preserve our patrimony for generations to come, scholars and laypeople alike, both native and visitors.

For that, it is necessary for the custodians of cultural heritage - such as the author of the present paper who works at the Municipal Landmark Office in Bratislava - to know the history of their region or city as well as the history of individual buildings and structures, so that we can preserve and protect those with cultural value by having them declared landmarks protected by law or at least having them included on the list of important sights. This includes PR work on behalf of the city on national as well as international level.

This paper gives a number of examples where based on extensive archival and historical research, the author has identified several unknown, unpublicized and unprotected buildings with immense historical value, many of which have now become registered landmarks, such as the J. Könöki's house in Lazaretská 9, the former paper mill and later a part of the Klinger factory in Továrenská 10, 9 mills on the Vydrlica creek, the Calvary and Via Dolorosa in Bratislava dating back to the 18th century, the Napoleon-era ramparts and the second church, parish house, school and cemeteries in Blumental.